Посвящается Евгению Павловичу Гребенке

Чи знаєте ви, люди добрі, що то є суд божий? Чоловік з злості зробить яке лихо другому, вкраде що, приб'єть, зовсім вб'єть, та як ніхто не бачить того, що він зробив, ніхто не виявить на нього, свидітелі не докажуть, так він собі і байдуже, і не боїться нічого, і дума, що йому се так і минеться. Хоч його і під суд віддадуть, та як докажчиків, свидітелів нема, так він і надіється, що йому усе так і минеться, і він буде прав, неначе нічого і не зробив, ніякого худа... Ох, ні! Не так воно є. Єсть над нами создатель наш. Він, будучи пресвятіший, саме істинне добро, самая чистая правда. Він не потерпить, щоб яке злеє діло так і минулося. Хоч чоловік, зробивши худо, і захова кінці так, що ні жоден чоловік не дошукається до правди, так він, премудрость вишняя, він, знающий наші діла, бачащий самії думки наші, він не потерпить ніякої неправди. Він об'явить твоє діло через те, на що ти і не думаєш, і неначе рукою вкажеть: отсє той, що зобидив брата і відвів від себе пеню, що хоч на кого іншого подумають, а тільки б не на нього, щоб самому перед людьми бути чистому і правому; а як трошки забудуть про сеє діло, так ще гірше зробить. Такого всенепремінно і так об'явить, і при такому случаю, що ти і не сподіваєшся, і через таку безділицю, що ти овсі і не надієшся. Та об'явивши се, тут відкриються і усі злії діла, об яких вже люди забули і розискувати, бо кінці добре були заховані. Тут усе явиться, усе відкриється, по ниточці, як там кажуть, дійде і до клубочка. Бо спершу бог, як отець над дітьми, усе ждав, усе довго терпів — може, схаменеться, може, покине худо робить, відмолить свої гріхи, то й прощеніе получить: коли ж ні, що не тільки не перестає зла робити, не тільки не кається у прежніх гріхах, та що далі, усе і йде на гіршеє, від худого і йде на худше, тогді годі — повелить... і комашка стане свидітелем, і ниточка заговорить, і через неї відкриються великі та мерзькі діла.

У одному селі почали пропадати кури: за ніч у однім дворі пропаде курка, у другім зо три, де й більш. Хазяйки журяться, жаліються мужикам своїм, а ті й байдуже: невелике діло курка; може, і так де забігла, може, й задавило що. Далі та далі почали усе більш, усе більш кури пропадати, та, вже і не стерпіло хазяйство, пішли до волості.

— На кого маєте пеню, скажіть: я брата рідного не пожалію, аби б по правді доказ був, — так сказав голова.

Почали люди примічати, чи не буде якого сліду на кого-небудь. Що ж? Курку узято, понесено, курку дорогою щипано, і пір'я так слідом і пали до двора Явтушиного; там-бо то два хлопці і шалістливі, так більш неділі, як нема їх дома — з батьком пішли з хурою.

— Пеня! — сказав голова. — Один краде, на другого біду зворочує.

Там геть-геть упав слід до Кахибіди. Що ж? Там і хлопців нема, одним один дідусь, старий та немошний, йому вже приходиться не до курей; а у сім'ї самі молодиці та дівчата, нащо їм і кури? — своїх е, батечку мій! Так усе пропажа є, а слід відведено; хто його до правди добереться?

Далі вже, годів через два, вже не тільки кури, вже стали пропадати і поросята, а там — підсвинки; а згодом, згодом то тільки і чути: там шкапу у хазяїна зведено, а де і волика, а коли що трохи, під який час, то й пари волів добрих нема. І що то? — тільки що з двора поведено, то як у воду! Ні слідів, ні кінців; хоч де хазяйство не їздить, де не розпитує — нема та й нема, як у воду кане. Сумує народ і не надивується. "Що за недобра мати? — так промеж себе совітуються. — Коли б, сказати, в нас постой, то так би і буть: від москаля не

вбережешся; а то ж не чути і за п'ятдесят верстов ні одного москалика, і не наїжджа ж то ніхто до нас у село; усе свої люди, а є меж нами злодій! Дій його честі, на кого б то подумати? Усе парубоцтво — як один. Усіх знаємо, усі чесні, усі добрі, усі смирні, не гуля з них ні один, а усяк з них жалкує, що нам така є абєда, і усяк з них похваляється, що тільки б піймавсь хто, так вже не помилувати такого й такого сина! Бачиться ж, і засідають на ніч, так ніколи ж нічого і ніякої примети ні на кого. Вже ж ми і ворожок питали, так кажуть, наїздом бува: рижий, кажуть, москаль; попереду, кажуть, нашле сон кріпкий на усе село та й порається, як у себе у хаті. Так що ти против лихого слова зробиш? Тільки жалкуй від такої біди та й мовчи".

І мовчать, та тільки чують, що вже Мирін зовсім опішів, послідню парку воликів виведено; а там і Улас рішився своєї шкапи, у Марка з сажа аж трьох кабанців, і вже й ситеньких, узято. Кругом біда, відусіль пропажа!

Як ось вже почули, що у Дем'яна Рідкоплюя усю комору забрато. Підкопався, вражий син! Та що то? усе, усе позабирав: і жіноче, і дівоче, і що було пригосподарьоване, усе забрато, і сліду нема, неначе щезло.

Дивуються люди та, ходячи коло волості, б'ються об поли руками, і усяк на сю ніч жде й собі такої напасті. Вже й голова прийшов і сказав, що він притьмом не зна, що робити!

— Піймайте, — каже, — мені злодія, хто се у нас краде! Я його... я йому!... Він в мене зогниє у холодній!

— Пожалуй би піймали, якби знали, хто він є, — казала громада сумуючи.

Аж ось і обізвався один парубок, Денис Лискотун, і каже:

— Коли б подозволили по дворам обиськати! Вже видиме діло, що ніхто з чужих не наїжджа, се, певно, свої.

— А що? він правду каже, — розсудили старики. — Звеліте, пане голова, яким моторнішим, нехай по хатам скрізь обиськають.

— Нікого ж і послати, — сказав голова, — нехай йде Денис, забравши хлопців.

— Та, може, мені не повірите — спитався, уклонившись звичайненько, Денис.

— Як-то тобі не повірити, кому ж і повірити? — обізвались старики.

І як-таки Денисові не повірити? Що то за парень бравий був, даром, що сирота без батька! Ще тільки на ноги піднявся, до підпарубочого дійшов, а вже видно було, що з нього буде чоловік. Він і не жив дома, він не дуже до мужицької роботи, як усі прочі. Як піде-піде по селам — хто його зна, де-то вже він ходить, на заробітки, та так щиро заробля, що незабаром вернеться, і чого-то він не принесе! Сам одягний, таки зовсім як міщанин, і уся одежа на ньому хороша, ще повні кишені грошей нанесе. Матері своїй, вже й старенькій, теж принесе коли платок, плахотку, пояс, чобітки, а коли й серпанок, і у усім її поважав. Та був собою красивий, моторний, против усякого звичайний, на вигадки та на прикладки його подавай. На вечорницях тільки його і чути. Не боявсь нікого і нічого: у саму глуху північ скажи йому піти на кладбище — піде і усе справить, мов середу дня. Тільки й боявся собак, і що то не любив їх! Було, яку зна злішу собаку, то що не дасть, а дасть,

то й купить її, та на гілляку і повісить, і отруює, було, їх. "Що ж, — каже, — не люблю та й не люблю собак. Мені гидко на неї дивиться. Аж дрижу, щоб яку собаку вбити! Така вже моя натура!" А що розумне було, так не узяв його кат. Хоч і не дуже пильно приставав до громади і не часто, було, і виходить до волості, та вже ж коли вийде, послуха, об чім рада, вже й викине слово, та таке, що й десять стариків, сідих, як лунь, і у три годи так не видумають. Усі-таки, усі селом, ув один голос, було, кажуть: "Отто наш голова росте!"

Так такому б то не повірити оглядіть двори, чи не знайдеться де у кого ворівських вещей? Куди! Тут ще стали його прохати, щоб зділав милость, забравши яких парубків сам зна, пішов би і оглядів усіх, не минуючи ні одного двора.

Нічого Денисові робити — вибрав парубків, сам і пішов з ними.

— Починайте з мого двора, — звелів Денис.

— Та як се можна, щоб на тебе хто подумав? — казали парубки. — Се вже не знать що, коли на тебе таку пеню складати!

— А що ж, братця, нічого робить! Коли нам велено усіх обиськувати, так що я за цяця, щоб мене не заньмати! Шукайте, шукайте! Може, що і знайдете, — казав Денис, усміхаючись, та, узявшись у боки, надіне тую козацькую шапку набакир та й плюне через губу по-московськи.

— Ну так, що знайдемо! — скажуть парубки і йдуть за Денисом. Той їх у хату уведе, і у комору, і на горище, і де є який закапелок — усюди, усім, усе покажеть і скрині повідчиня, і у них усе перериє. — Глядіть, — каже, — глядіть добре!

Що ж? Перериють, переберуть усе, а як нічого нема, так і нема. З тим і підуть у другий двір.

Тут вже не так, тут вже сміливіше усі обиськують і по хаті, і по двору. А Денис сам, не беручи з собою нікого, полізе на горище, і що то? Усе там перериє, що не знайде, чи льон, чи прядиво, чи коріння яке, усе перебере і по стріхам загляда, так хоч би нитку з покраденого знайшов.

Еге, та не усюди ж і так! У однім дворі, на горищі, на хаті, Денис знайшов пояс хороший, каламайковий і показав його хазяїну, що тут з ним ходив. "Так і є, козаче, се мій, ще батьківський пояс, я його віддав синові носити, а той положив у материну скриню. Так і є! Усе з скрині забрато; шукайте, зділайте милость, чи не знайдете ще чого!"

Тут вже Денис пошле парубків на хату ськати, а сам забира хазяйство, руки їм зв'язує, і старого, і малого — усіх шле до волості. Не знайшовши тут більш нічого, йдуть у другий двір. Там вп'ять через скільки дворів, вп'ять знайдуть де хустку, де очіпок або що таке; і усе знаходить Денис по горищам. Мабуть, пильніш усіх ськає, що ніхто, опріч його, не знайде. Де що знайдуть, то і там хазяйство до жодного забирають і пруть до волості, і вже повну холодну натирили і людей, і жінок, і дівчат, і малих дітей.

Почали їх випитувати, розпитувати з жодного допрос писати. З кожної сім'ї усяк ув одно говорить: "Знать не знаємо! Бачили усі, що я дома не був. Батько їх не діжде, щоб я коли на таке скверне діло пішов!" Так усі ув один голос кажуть, ніхто не признається, нічим і доказовати. "Що з того, що знайшли на гориші пояс чий або де плахту? Може, який бездільник порався, комору викрав та порозкидав вещі по другим дворам, щоб на нього пені хто не звів!" Так сказав Денис Лискотун, винімаючи з-за халяви люльку… та що за чудесна була!

Корінькова, з кришечкою і з мідним ланцюжком. "Глядіть, щоб кого напрасно не обвиноватили".

— Правда його, правда, — сказав голова, що, зібравши у жменю свою сіду бороду, сидів собі мовчки та придумував, що тут йому на світі робити. — Правда, — каже, — випустіть людей з холодної, вони невинуваті; може, і справді, що їм підкинуто. Що за розумний з чорта отсей Денис! Зараз і догадався. Адже я і сам додумався, і з стариками радився, так нікому така думка не спала на розум. Вже справді що голова росте, нехай собі здоров буде!

Погуляв деньків зо два по селу Денис, поверховодив на вулиці, не одній дівчині тасуна дав з любощів, не одній рукав порвав, держачи, щоб не втікала від нього; не одно-десять навчив парубків пісень співати московських, що сам поперенімав, ходячи по усіх усюдах; не одну пару розвів, що вже було зовсім хватилися битися; не один совіт дав голові, що робити з неплатящими общественного, або отаманові, загадуючи підводи на дороги; не одному хазяїну поміг пліт городити, скільки кіп хліба ціпом збити: на усі руки був наш Денис. Поробивши і погулявши так, вп'ять потяг він на заробітки на скільки там неділь з свого села. І що то жалковали за ним і хазяїни, і усі, а що вже дівчата — так міри нема!

— Чи тобі, Трохиме, талану нема, чи хто тебе зна! — так казала стара Венгериха, удова, своєму синові, що ходив на заробітки аж у город і аж два тижні там проробив, та тільки що там прохарчився, а додому нічого і не приніс; так отсе-то мати, журячись, так йому казала: "Усі, усі так заробляють і усе дбають на господарство та знай багатіють, а ти ось ніяк не роздобудешся ні на що, щоб почати господарювати, як і люди. Що було дечого небагато після батька, те потратила, женючи тебе; думала, опісля заробимо, невістка поможе. Невістка ж ніч

і день робить, а я звалилася собі на лихо; треба вам, замість помочі від мене, треба на мене робити. Тут пішли діти; хлопчикові вже шостий годок, попав у ревізію, треба за нього зносити; дівчаток двоє, робити ще не їм, а їсти просять, треба годувати. Та усе ж то дай, усе дай! А в тебе, синочку, одні руки — не надаси. Та я ж кажу, мабуть, і талану нема. Люди ходять на заробітки або хоч і тут, та усе заробляють, усе дбають; а ти, хоч і тут поробиш що, хоч де і проходиш, а усе тільки на прокормленіє наше, а щоб по господарству придбати, так і не кажи. Коли б спромігся хоч яку-небудь патику добув би, то усе б лучче було, пішла б друга робота, другий і заробіток був би.

— Що ж, мамо, робити? — каже Трохим. — Я й сам бачу, що нема щастя ні у чім. Роблю, мамо, до кровавого поту і вже снаги не стає. Хазяйство, дивлячись на мене, що я собі такий млілий та сухий, не дуже у роботу приньмають. Де тобі, кажуть, против здорового зробити? Та й дають меншу ціну против других. Робиш щиро, не лінуєшся, і таки, нічого таїти, часом зробиш і більш, і лучче, чим здоровий, а все від хазяїна однаковісінька честь: не здужаєш, каже, робити. А як плата невелика, — так і не стає ні на віщо, тільки пропитуємося, а додому і не кажи, щоб що принести. Якби не жінка робила, то б досі ходили б ви і босі, і голі, і зимою б померзли.

— Треба ж, синку, що-небудь гадати, — казала мати. — Подивись на людей та порадься з ними, куди б то піти тобі, де б то лучче заробляти. Попитався б ти у Лискотуна: той чого вже не зна? Усе зна. Та й світу таки набачився. А заробля ж то по скільки! Вже нащо його мати: бідніша мене була, тепер же піди з нею, одягна як міщанка. Або і він: як вирядиться у празник та вийде на вулицю, так куди і писар наш! А грошей і усякого добра мало він приносить? Спитайся, синку, його: нехай би нараяв, куди б тобі піти; або б укупі з ним пішов!

— Питався його, мамо, просив, щоб узяв мене з собою: будемо, кажу, укупі робити; як ти, так і я, не відстану від тебе.

— Що ж він тобі?

— Але! Як се почув, як витріщився на мене, а очі так і засяли, а сам став, як кармазин. Дивився, дивився довго на мене, а далі насилу спромігся сказати: "Як заробляти? Роби, — каже, — як і я, то й розживешся. Товариства мені не треба, шукай іншого". І пішов швидко від мене. Та після сього тільки що хочу його об чім зачепити, то він так і відходить від мене. А коли ж укупі де будемо, то він мені усе у вічі приглядається, усе приглядається; я щоб до нього, то він зараз від мене. Нехай він собі тямиться! Він багатий, так і гордий против мене, бідного. Не хочу його чіпляти, буду сам по собі. А що, мамо, думаю, ще іти у губернію, чи не буде там щастя?

— Ох, синочку ж, мій голубчику, чи близенький же світ? Аж півтораста верстов. На кого ж ти нас покинеш? Та як і сам таку даль пійдеш? Се мов на кінці світу!

— Вже ж, мамо, що робити? Уостаннє піду: не буде там щастя, не піду вже нікуди. Як буде, так і буде. Під лежачий камінь і вода не біжить.

Журилася мати, плакала кріпко жінка, а нічого робити — проводила свого Трохима аж у губернію. Чути було, що там збирається ярмарок о пречистій, і бува превеличенний, і усякого купця із усяких місць наїжджає, і усякого товару навозять, і чути, що є людям заробіток чималий, як кому щастя випаде.

Дійшов наш Трохим до губернії. Допитався, де становиться ярмарок. Народу, народу! І протовпиться не можна!

Пробирається і він меж людьми, і сам не зна, куди і для чого. Дума, чи не знайде такого місця, де сидять його братчики, що шукають роботи; аж ось хтось його сіп за руку і каже:

— Земляк! Што, работи іскаєш, што лі?

Трохим зирнув, аж то купець, та такий вже купець, що й бороду голить, і по-панському ходить. Він йому швидше шапку зняв, поклонився і каже:

— Ськаємо, господа купець, чи не пошле бог доброго хазяїна.

— Чесний лі ти чалавєк, не бездєльник? Не лінивий?

— Зроду не зробив ніякого худа, в мене і думки такої нема. А робити будемо, як самі побачите.

— Ступай же за мною.

От і привів його до своєї кватері; а там усе повозки стоять, понакладовані ящики, коробки, і усе з товаром, і усе позапаковувані. Хазяїн і приказує: "Смотри ж, как прийдуть звожчики з лошадями, так пускай запрягають і везуть до моєй лавки. Вони вже знають, де вона. Ти будь при них і з ними перестановите усе ящики у лавку, і не атхадіть від товару. Вота і товариш твій".

Гляне Трохим на товариша, аж то Денис Лискотун, тільки вже не такий бравий, як у своєму селі був; одежа на ньому старенька, і не знати чим підперезаний, і шапка заваляща.

— Здоров, брате Денисе, був! — зараз одізвався до нього Трохим. — Відкіля се ти тут узявся?

— Але, звідкіля! Адже ти, ізроду тут не бувши, та прийшов, а я і часто тут буваю.

Тут скинулись по слову: Трохим розпитує, який є заробіток, яка ціна у день і як що поводиться, а Денис мов і говорити з ним не хоче, скаже слово, мов не ївши, та й відвертається від нього.

"Як я бачу його, — дума собі Трохим, — так він тутечки ше й гордіший, чим у нас у селі: та, бач, прикидається, мов бідний, щоб більшу ціну узяти. Не з чорта ж хитрий!"

Хазяїн зрадовався, що обидва робітники його та з одного села і приятелі промеж собою, поприказував їм усе діло і пішов собі; а ціни і не сказав, по чому платитиме Трохимові, чи у день, чи потиженно.

Зажурився було Трохим і пита Дениса, що робити?

— А ураг його матер бери! Коли не по-нашому заплатить, то ми й самі себе наградимо. Держись тільки мене та слухай, то будем повік хліб їсти.

Трохим здивувався трошки, таке чуючи від Дениса, а опісля і дарма. І подумав собі: "Що се він каже? Хто його зна!" — і став обходити обоз.

Аж ось прийшли звожчики з кіньми, позапрягались і поперевозили товар до лавки, позносили, поскладали; аж ось прийшов і хазяїн, розщитався з звозчиками, відпустив їх, зачинили лавку і стали відбивати ящики і виньмати товар… Господи милостивий! усе ж то срібло та золото! Нема нічогісінько, щоб дерев'яне або костяне; усе срібне-золоте, усе срібне-золоте! І ложки, і тарілки, і ножі, і виделки; є й чашки

усякі, по-панському зроблені, і усякого товару; було багато й церковного, та усе ж то срібне та золоте. А що кабатирок, а що серіг, а що перстенів, так мішки понакладати можна!

Робітники виньмають та подають хазяїну, а той усе розворочує та розставля… Трохим боїться і дивитися на товар, бачачи, яке воно є усе дороге; а Денисові і нужди мало, ще як що, то й приважує на руці, мов силу в ньому зна.

Хазяїн усе найбільш Денисові приказує, чим Трохимові, бо той понятливіший і моторніший, та таки видно, що йому і не первина, і він бував коло такого діла; а Трохим що — він зроду уперше і у губернії, і на панській ярмарці, і такий товар бачить, що йому і не снилось ніколи; так він і торопіє, і не зна, як за що узятись, так тим здається, що непроворний і непонятливий.

Хазяїн навчив Дениса, як замикати лавку німецькими замками. Там такі прехимерні! І назад відмикається, і натроє розпадається, і хто його зна, як воно там зробленої Як не вміючи, то й не відімкнеш, і не замкнеш. Позамикав хазяїн замки, дав їм кожному по полтинику і сказав, щоб ішли собі гуляти, куди хто хоче, а надвечір щоб приходили на кватирю вечеряти.

Пішли наші земляки скрізь по ярмарці. Так що ж? До Дениса зараз і явилися приятелі, та усе з москалів, мабуть, приятелі його ще прежні: і здоровкаються з ним, і розпитуються, де був, і далі стали шептати, та на Трохима поглядати, та щось про його говорити. Сьому стало страшно, він і відчалив від них. Пішов на свій базар, купив хліба, огірків, пшенички, диню дубівку; прийшов на кватирю, пополуднував добре та й приліг, дожидаючи хазяїна. Не скоро опісля прийшов і Денис, і видно було, що було трошки у головці у нього, та мерщій і ліг спати; і вечеряти не захотів, кажучи, що голова болить.

Хазяїн, прийшовши, дав Трохимові чарку водки і вечеряти. І що то за добра страва була! Борщ з яловичиною, каша з салом, ще й печене, чвертка бараняча. Опісля усього хазяїн йому і каже:

— Оттака тобі плата і харч буде по усякий день через ярмарок, тільки служи чесно. Завтра чуть світ йди до лавки; вийдуть мої прикажчики, що заставляють, слухай, як мене; доглядай, сидячи біля лавки, щоб хто чого не потяг; а уночі будете почережно з Денисом укупі з сторожами коло лавки ходити, один до півночі, а другий до світу. Коли що запримітиш або побачиш що недобре против моєї лавки, зараз скажи мені, хоч опівночі розбуди. Опріч поденної ціни, я тебе й награжу за твою правду і коли будеш чесний.

Від щирого серця Трохим, лягаючи спати, помолився богу і подяковав за його милосердіє, що таку йому роботу послав. Харчитись не треба, харч добра, якої дома і на Великдень не бува, і ще полтиник поусякдень! Десять день ярмарку — десять полтиників, аж от п'ять карбованців принесу додому. Слава тобі, господи! І тут же обіщався служити щиро і за хазяйським добром вбиватись більш, чим за своїм.

Почався ярмарок. Купці, порозкладавши свій товар, повідчиняли лавки; пішли пани сновати. Ходять, розглядають, приціняються, торгують, купують. Наш Трохим надивився на панів добре.

Дивлячися на них, Трохим пильно доглядався і на проходячих, щоб йшов своєю дорогою, а щоб не дуже у лавку на товар заглядав, бо то вже приміта недоброго чоловіка. Коли ж, було, хто стане біля лавки та сюди-туди розгляда, то Трохим — без сорому казка — такого, було, і прожене, бо такий стоїть і буцімто і нічого; як же побачив, що сторожа куди задивились, то тут він потяг, що ближче, а сам шмигнув дальше. За таким

Трохим більш усього, пильнував; а Денис — нітрохи, бо йому ніколи було. Частісінько, як тільки що до лавки пани поназбираються, то тут де і возьмуться і москалі, і цигани, і жиди, та усе до Дениса, і відведуть його геть, і усе з ним шепотять і довгенько базікають.

Трохим, було, і спита його, що то за люди і чого вони до нього ходять. То аж посупиться Денис, та аж з серцем скаже: "Чого ти за другим приглядаєшся? Знай себе. Я за тобою не примічаю, не дивись і ти за мною. То мої стародавні знакомі, я з ними служив по городам".

А де їм у болоті служити де, що були усі такі обшарпані, обірвані, що гидко було на них і дивиться!

Раз підійшла циганка, та препаршива собі на лихо, мов старець, йдучи побіля лавки і моргнула на Дениса; той з нею та у куток, і давай собі щось шептати. Трохим наглядав їх довго, і щось у нього у животі тьокнуло, чуючи щось недобре. Поговоривши собі, циганка й пішла. Денис окроме собі сидів, сидів, та й прийшов до Трохима, та, подивившись на нього довгенько, і каже:

— Бідність твоя велика, та не вмієш, як з нею справитись. Щиро служиш собі на лихо. А навряд те хазяїн дасть, що ти б заробив.

— Як ти його заробиш більш? — сказав Трохим. — Адже і тут плата добра, і робота неважка, а усе більш не можна заробити.

— Можна.

— А як, скажи?

— Потурай тобі! А скажи мені, Трохиме, так, по правді, чи пильно служиш хазяїну?

— А як же і служити, як не зо усею щирістю? Сказано: нанявся — продався. Я хазяйської пилини не хочу, і коли бачив би, що й рідний брат мій не думає об хазяйськім добрі і занапаща його, то я б і на брата виявив.

— Сполать тобі, Трохиме! — сказав йому Денис та й вдарив його злегенька по плечу. — Так і повік служи — розбагатієш! — І відвернувсь від нього, а Трохим і замітив, що він, відвернувшись від нього, усміхається.

"Що отеє сталося з нашим Денисом? — дума собі Трохим. — Але він тут собі другий, чим у нашому селі".

Так собі сидить, думаючи про се, аж ось вп'ять та ж таки циганка йде мимо лавки, а Денис підійшов до неї і каже: "Дурний! Йому і не говори. Ми і самі зробимо".

А Трохим се й чує. Циганка собі і пішла.

Стало смеркаться. Прикажчики почали розіходиться: хто у тіатру, хто у баню, хто... а кат їх зна, куди інший пішов! Останній поприбирав, вийшов і каже Денисові, як і поусяквечір бувало: "Замкни лавку і подай сюди ключі". Денис зачиня, приклада замки, закручує; інший тугий, так аж крекче, притягаючи та крутячи. Зовсім оддав ключі, прикажчик пішов. Денис щось відвернувся, а Трохим тихесенько, крадькома помацав замки... "Що за недобра мати! — хоч би тобі один замкнутий! Усі три висять; а Денис же довго силкувався, замикаючи їх. Так такий-то Денис!"

Тільки що так собі Трохим дума, аж ось Денис і каже:

— Іди ж, товаришу, на кватирю, та винось швидше вечеряти, та лягай спати. Або знаєш що? Там душно, я пробуду усю ніч на калавурі; не приходь з півночі, спи собі. Однаково мені спати не хочеться, прокалавурю сам усю ніч.

"Ось що воно езначa! Тривай же!" — подумав собі Трохим і пішов тихою ступою, поки спершу, як же зайшов, що вже Денис його не бачить, так тут вже нічого робити — став підбігцем поспішати та мерщій до хазяїна. Як на те, хазяїн дома і, накликавши гостей, поштує їх чаєм. Тут Трохим, увішедши, прямо і розказав йому усе, як він за Денисом запримітив, як що робилось і як він буцімто лавку замкнув, а його відтіль відпроторив.

Хазяїн, почувши усе, спершу було злякався так, що аж поблід; далі став дяковати Трохимові, що він такий вірний, і підніс йому аж дві чашки чаю, солодкого та пресолодкого, усе-таки дякуючи за його правду і чесную душу. А тут же мерщій послав знайти прикажчика з ключами. Насилу де-то його знайшли. Хазяїн вихопив ключі, засвітив ліхтар та, сівши на дрожки, мерщій до лавки.

Підбіг, оглядів, аж так і є — ні один замок не замкнутий. Почав кликати Дениса, а Дениса і духу нема.

Мабуть, що він і сидів усе біля лавки, та як побачив хазяїна з ліхтарем, догадався, що се щось недаром, так і притаївся тут де і не озивався, дожидаючи, що з того буде.

Хазяїн ускочив у лавку… слава тобі, господи! усе ціле, усе благополучно! Злодій ще не починав поратися. Мабуть, дожидав глухої півночі. Позамикавши уже сам усі замки як слідувало, тут же із сторожів найняв двох, щоб від його лавки не відходили через усю ніч, вернувся на кватирю.

І що то вже дякував Трохимові! Аж поцілував його, що відвів від нього таку біду і заздалегідь сказав про таку напасть. Далі вийняв цілкового, і дав йому, і каже:

— Не по полтинику на день буду тобі давати, а відсьогодні по цілковому. Одпускатиму, награжу, как сам знаю, за то, що ти єсть чесний чоловік. Старайся і уперед; що замітиш, що почуєш, зараз мені сказуй! Тепер не ходи до лавки, щоб той бездільник не зробив тобі якого худа, Там є калавурні.

Як же почули уранці, що аж три лавки обікрадено, так тогді хазяїн ще більш дяковав Трохимові, що остеріг його. "Було б, — каже, — се і мені. Там же, хоч і багато узято, та не на велику суму; а у мене хоч би і небагато чого потягнув, так усе б тисячів на які десятки".

Трохим так-таки і думав, що з злодіями, певно, був Денис. "Господи милостивий, — дума собі, — як то швидко чоловік розледащів! Який був бравий парень, так що лучного його і не треба, а тепер зовсім збездільничався!" І після тієї ночі він його і не побачив вже.

Раз сидить Трохим біля лавки, дивиться: ведуть рештантів, і попереду, і позаду їх салдати з оружжами. Приглядається Трохим, — аж меж ними йде і Денис. "Дожився честі!" — подумав Трохим, і стало йому жалко земляка. Підбіг швиденько і подав йому, що там лучилось, на його заключеніє. Що ж Денис? Глянув бистро, бачить, що се Трохим, як заскрегоче зубами, а очі мов запалали, як кине ту милостиню геть і сказав: "Щоб було ти лучче пропав, чим мене бачити у такій нарузі!" — і пішов собі не оглядаючись.

Розказав се Трохим хазяїнові, а він і каже: "Переловили тих усіх, що лавки обокрали, узяли і нашого Дениса. На нього

доказують, што он с ними заодно і хотєл навести на мою лавку, так он ні у чом не признається".

Покінчили ярмарок. Розщиталися усі; хазяїн розщитав і Трохима і, на усякий день даючи йому по цілковому, при прощанні дав йому аж сто рублів і каже: "Озьми, Трохимушка! Ти мне на десятки тисячей спас; благодарствую тебе".

От уже Трохим зрадувався! Та і як же пак? Скільки він грошей принесе додому! Зроду не заробляв по стільки! Спасибі, що хазяїн дав золотими, так їх можна так заховати, що не загублю і ніхто не примітить, що в мене вони є, а цілкові окроме положу. От, узявши золоті, позашивав у онучу, а срібні які були, цілкові і полтиники, і мілоч усяку та позашивав у полу свити, так що і пізнати не можна було, що є при ньому гроші.

Зібравшись так і пішов з губернії, і не куди ж, як прямо додому. "Чого вже по другим місцям ходити? — дума собі, дорогою ідучи. — Спасибі богу, заробив добре; буде з нас зо всіх. Зараз куплю шкапу, справлю віз — і пішов луччий заробіток, чим від пішого. Жінці накуплю льону, нехай пряде: нехай наньмичку наньме, удвох більш нароблять. Матері буду усього постачати, чого забажа. Нехай, коли досі бідкалась, нехай на старості у розкоші поживе. Діточок приодягну; на зиму дровець роздобуду і усього придбаю, і будемо жити, гадки не маючи".

Сердешний!

Ідеть він так собі, йдеть, поспішаючи додому, щоб радість їм принести, що бог щастя дав, і вже верстов з п'ятдесят зосталося йти до села свого... як зирк: догани його... хто ж? Денис! Як уздрів його Трохим, так і руки, і ноги опустилися, і у животі похолонуло, серце так і трепечеться, і душа щось

недобре почула. Не зійтись з ним не можна: по одній дорозі йдуть. Піти швидше, щоб не нагнав, поки до села, а у селі можна пересидіть день, поки від далеко зайде; так Трохим-бо, стільки пройшовши, вже притомився і як би не поспішав, Денис його нажене, бо він здоровіший і привичний більш ходити.

Бачить Трохим, що нічого робити, подумав: "Що ж? Божа воля! не буду з ним іти, буду собі окроме держатись; буду приставати, не поспішаючи з ним, то він і відв'яжеться від мене".

Йде, йде, як ось Денис і наздогнав його; вдарив по плечам і каже:

— Здоров, товаришу! Не втік від мене?

— Здоров, Денисе! Де се ти взявся?

— А ти думав, що Денис вже став бездільником, піде на каторгу, так отеє швидше біжиш додому розказати про мене, що я попався?

— Господь з тобою! Яка мені нужда до тебе? Я й сам жалковав, побачивши тебе у такій нужді.

— Жалковав, ти?

— Далебі, що жалковав. Ні ти мені нічого, ні я тобі ніколи: так чого ж нам? Скажи мені на милость, як ти викрутився?

Тут Денис так глянув на Трохима, що у того усі жижки задрижали і у душі похолонуло. Далі і каже:

— Викрутивсь! Коли ж на мене напрасно сказали. Хіба не бува на чоловіка наговорів?

— Як то без того? Ти ж мене повеселив, що ти не був з ними.

— Хіба ж я злодіяка який, га? — грізно крикнув на нього Денис.

— Та хто про тебе таке дума? Згляньсяна бога! І замовкли обидва, і мовчать, і йдуть укупі. Геть-геть Денис вп'ять і одізвався до Трохима, та таким страшним голосом, неначе зовсім не він:

— Ти думаєш, що я через твої замки пропав?

— Через які замки?

— Через такі, що думаєш, я нічого і не знаю?

— Бог з тобою! Я тільки чув про сі замки та й забув зараз.

— Забув! Забудеш і справді. — І вп'ять замовкли.

Ідучи так довгенько, переходили через невелике село.

Трохим тут мав знакомого і хотів було зайти відпочити. "Не треба сього!" — вже крикнув на нього Денис, а плохенький Трохим і послухав його, боячись, що як він був против нього утроє здоровіший, так щоб не зробив якого худа. Так думав собі Трохим: "Не буду його сердити; буду піддаваться, нехай вередує, аж поки до своїх місць дійду; тоді викручусь від нього".

Перешедши те село, Денис завернув з дороги геть під лісок і Трохима покликав за собою.

— Оттут відпочинемо! — сказав сідаючи Денис під грушу. — Давай, чи є що в тебе, так пообідаємо або пополуднуємо.

— А що в мене є? — сказав Трохим і достав з торбинки хліба, тарані скільки та огірочків.

Денис достав із-за халяви ніж престрашенний. Трохим, як побачив його, так морозом обдало. Денис розпорядкує, мов сам усе придбав: хліба відрізав собі попереду, а далі ткнув шматок і Трохимові. Теж і тарані собі луччої узяв, а дещо і огірків кинув, мов собаці, Трохимові. Сей усе терпить і мовчить та дума: "Донеси мене тільки, господи, додому. Цур тобі і зо всім! Знати тебе не хочу".

— Знаєш що, пане брате? — наївшись, став казати Денис — Цур йому удень йти! Будемо удень віддихати: бач, як душно! Ніччю більш пройдемо і дальше станемо. Як отеє відпочинемо, а вечерком зорею та холодком ніччю мотнемось, так ми післязавтра і дома будемо. Лягай та спочивай, поки до вечора.

Лягли хлопці. Заснули добре. Над захід сонце; прокинулись, пополудновали — і усе-таки Трохимові харчі — і пішли.

— У тебе, бачу, і нема нічого для дороги? — спитав Трохим.

— А де я у чорта що озьму! Коли що й заробив було чого трохи, так істряс, у тім анахтемськім острозі сидівши; а заробити більш ти не дав. А було б і на твою долю; гадки б не маві

— Ти мені, Денисе, навдивовижу. Чи такий же ти був у нас у селі? Се ти, ходивши по усім усюдам, набрався такого духу.

— Цить, мовчи, не твоє діло!

І замовкли, і йдуть.

Через скільки там пройшовши, вже Денис вп'ять і обізвався:

— А що, товаришу! Поперед усього жінці розкажеш, а там і до голови підеш і по усьому селу будеш проповідовати, як Денис Лискотун хотів лавку обікрасти, і як ти остеріг хазяїна, і як Дениса з острога під калавуром водили к допросу?

— Ні, Денисе! Не знаєш ти мене. Се страшне діло, щоб про кого таке розказовати. Нехай тебе бог у сім дєлі простить, а ти покаєшся і покинеш скверне таке діло. Що ж, спіткнувся та й схаменувся. А розказовати не моє діло. Не тільки жінці, я й сам молю бога, щоб я забув про се, бо, кажу, ти покаєшся.

— Аякже? Вістиме діло, що покаюсь. Так і почну молебні наньмати. Так грошей-бо нема — не добувся; хіба ти мені даси. А що, Трохиме, скажи по правді, багато тобі хазяїн дав за те, що ти про замки йому об'явив?

— Та не я ж то об'являв, він сам дознався.

— Та як собі там знаєш, а вже, вірно, дав таки що-небудь.

— Дав награжденія, відпускаючи, цілкових з пару.

— Та заробітних. Так скільки несеш додому?

— Хто його зна! — казав Трохим, а сам так і труситься, боїться, бо ніч, їх двоє, і Денис здоровіший його. — Я таки гаразд і не лічив, зложив та й пішов.

— Мабуть, багато, що ніколи було й перелічити. Чи поділишся ж зо мною?

— Щоб то як?

— Так, як діляться, пополам. Чи, може, усі віддаси? От сполать би парень був, якби усі віддав!

— Що се ти, Денисе, говориш? — ледве вже промовив Трохим, бачачи, до чого вже діло доходить.

— Та ну, цур тобі із твоїми грішми, що, мабуть, у тебе їх до сина, що так злякався! Ти ще й се розкажеш, що я дорогою мав тебе обідрати!

— Та зділай милость, не думай так про мене, Денисе! Я тобі казав, що нікому не скажу, і побожусь усім, і заприсягну.

— Ану побожись!

І Трохим почав божитися так, що аж страшно було слухати.

— А заприсягни! — каже Денис і подав йому жменю землі. — З'їж отею усю!

Трохим, як з щирим серцем, не боячись нічого ї думаючи-таки, щоб нікому ні слова не розказати, з'їв жменю землі, усе потроху ковтаючи.

— Ну так, тепер товариш. Тепер певен і я.

Оттак-то Денис усе заїдався з Трохимом. Чого-небудь то й прив'яжеться. Трохим же як був собі плохіший, то й усе подавався, і таки не без того, що й боявся його, щоб чого не зробив йому худого.

Так ішли ніч, ранком скільки пройшли, тут сонечко ще не дуже і піднялося, а вже стало кріпко пекти, то вони звернули у лісок та й полягали спочивати.

Як піднялося сонечко, що то вже жарило! Ні вітер не дихне, і ніщо не колишеться, так так, що ледве дихати можна. Наші хлопці хоч і заснули було, так не можна ніяк і улежати. Як припече сонце, так місця не знайдуть. На взліссі сонце є, жарить; так вони зайдуть у гущину, так там ще й гірш: нівідкіль прохолоди ніякої, тільки що зверху палить, і малесенький вітрець не проходить. Знайшли воду, не відіп'ються; тяжко вже їм і дихати. Викопають кожен собі ямку; приляже туди, то трохи йому о легше, можна холодом трошки дихнути. Зогріються і тут, переходять на друге місце, та так виморились, так знемоглись, що не здужають і поворохнутися. Цілісінький день ні хмариночки ж то!

Аж ось уже к вечеру жара затихла трохи, товариші наші піднялись, здихнули слободніш, поїли було і пішли.

— Як не полінуємося, — каже Трохим, — то світом і дома будемо. Від сього ліску до нашого села тільки двадцять верстов.

— І велія милость, що будемо, — сказав Денис, — тільки не відставай, ти усе пристаєш. Поспішай!

От як ідуть і верстов сім учистили з полудня — стала показуватися мов стіна чорна; далі від неї стали відділятись, мов клубки, густії хмари з золотими від сонця кругами. Клуби в'ються, докупи збираються, і стіна усе вищенько підбирається. Сонечко за тучу сховалось зарані, і птиця стала збиратись і чогось жде на себе. Самчики ззивають самочок і як можна спішать, у кого є діточки, так до них; а котрі собі гулящі, так полетіли ховатись. Дедалі, дедалі усе стиха, ні травка не колишеться, усе чогось жде великого, страшного. Далі стало і гуготіти далеко-далеко, мов клекоче море, або гуде великий вітер здалеку, або сила велика людей наїжджа, що ще здалеку, земля під кіньми стугонить. Блискавка одна тільки і показується, а сонечко зовсім зайшло; хмари спустились, так і не видно нічого.

— А що будемо робити, — став казати Денис, — як ми підемо? Скоро зовсім буде темно. Страшно без дороги йти.

— Аж он маячить лісок, — сказав Трохим, — поспішаймо туди.

— Де лісок? Я ні його і нічого не бачу.

— Он як блисне блискавка, так від дороги на праву руку. Ходім мерщій; усе темніше становиться. — Вони поспішають. Піднялася і стіна. Стало зовсім темно. Поки не блисне, то нічогісінько і не бачать перед собою. Стіна густа, чорна, страшна надвинула і простяглася від сходу до заходу сонця, і із усіх місць блискавка знай блиска. Грім гуде з переливом, мов де по горам громадне каміння качають, — і інше мов упаде, стукне та й замовкне… а тут луна і загрохотить по усьому небу, по усім куткам сієї великої хмари. Замовкнеть же грім, так чути, щось гуде, клекоче, бурлить, страшніше самого грому… А блискавка безперестанно! І як блисне, так після неї пуще нічого не видно.

— А де ти, Трохиме? — казав дрижачи Денис. — Озьми мене за руку та веди, я швидко впаду. Ніг не підволочу.

— Держись за мене, — каже Трохим. — Тут вже недалечко. Он від блискавки видно.

— Та я бо сієї блискавки боюсь. Ох, коли б швидче до лісу!... Бач, яка страсть ідеть! Ось і дощик... Ой, швидче, швидче поспішай!

Зовсім повис йому на руки Денис; і Трохим сам утомився, і його волоче; через велику силу дотащив його під густе дерево, положив, і сам звалився...

Тут же і уся туча надвинула якраз над той ліс і усюди небо покрила, як саме чорне сукно; хоч скільки хоч дивися, нічого перед собою не побачиш ніяк! Заревіла престрашенна буря, шумить під небесами, носиться по полю, упирається у ліс, преть його, мов з місця хоче його спихнути і зомняти овсі; гілляки тріщать, ламаються, падають... Тут щось страшно загуло, аж свистить на увесь ліс, грім покрило... і разом геп!... Впало, аж земля здрогнула! А тут грім як загримотить, і вп'ять земля задрижала... А тут вп'ять такий же свист і шум, і вп'ять щось-то впало, затріщало!... То буря порається, вікові дуби валя, мов пруття! Як же хлине дощ, і вже не йде, а ллє; по лісу шумить, з гори біжить річками, клекоче... і від неї, і від бурі, шо бушує, і від грому, що так і розривається над головами, шум такий і грохот, що страшно і згадати!... А тут блискавка червоним огнем очі засліпля... Іменно преставленіє світу!

Денис ні улежить, ні усидить і не постоїть на одному місці. Ходить, перебіга з-під одного дерева під друге, руки ломить, сам себе не тямить. "Трохиме, Трохиме! Ти спиш, не боїшся нічого?" — так голосно зо страху сказав він.

— Ні, я не сплю та й не боюсь нічого,

— Грім уб'єть!

— Воля божа! Я се знаю, та хоч і лежу, та молюсь богу.

— Хіба ж він і помилує, як йому молитися? Ух! Як затріщало у лісі вп'ять!

— Помилує, тільки покайся...

— Як покаятись такому грішнику? Як мене бог може простити?

— А що ж! Кайся від щирого серця, твої гріхи не які великі, ти так грішен, як і усяк чоло... Господи! що се?

Тут вони впали обидва навколішки...

Огненна стріла прорізала усе небо і, як оком моргнути, вдарила у те саме дерево, під котрим попереду стояв Денис і отеє прийшов до Трохима. Дерево превисоченне було; його так до половини у мілку щепу розбило і усі гілля стерло і зм'яло, так що і сліду їх не зосталось.

Насилу піднявся Денис; а се від них, де вони стояли, теж під деревом, було не більш як саженів з десяток.

Очунявши трохи, ухопив Трохима за руки і став прохати: "Ходім, ходім відсіля! Тут нас бог поб'є".

— Куди ж ми заховаємось? — каже йому Трохим. — Бач, яке лихо по усьому лісу? Отто грім запалив дерево; бач, горить. Адже і далеко від нас, та й по усьому лісу така халепа.

— Ой, страшно, страшно! А то хто сидить та дивиться на мене?

— Бог з тобою! Нема нікого. Молись лучче богу!

— Мене і бог не помилує. Ти думаєш, я такий… Ох, лице запалило!

— Помилує, молись, кажу, та кайся.

— Де вже мені покаятись? Я той, що вас обкрадав, не було другого злодія у селі… се моє діло. Мене підводили другі… Я обкрадав вас усіх… передавав циганам, москалям… брав гроші та багатів… лавки обікрав… вивертівся! Хотів і тебе так, як оттого, що сидить і дивиться грізно на мене… — Так казав, не тямлячи нічого, Денис, і б'ючи себе в груди кулаччям.

Тут разом як осяє їх блискавка, як хрясне грім, мов небо на них впало!… Обидва впали нечувственно. Трохим, підпливши водою від дощу, трошки очуствовався, бачить: Денис біга коло нього, руки лама, блідний як смерть і, не тямлячи себе, кричить: "Я не тільки злодій, я й душогубець, зарізав нищого… мав грошей у нього знайти… Одежу свою закровавив, а він онде свариться… Господи! І ти мене не помилуєш?"

І став бігати як не о своєму умі. Спромігся трішки Трохим, піднявся на ноги, став його розговорювати, щоб прийшов у чувство.

— Ні, — кричить Денис, — мені бог смерть дасть… мене грім уб'є… Я злодій!… Я прикидався добрим, на других пеню зводив, тебе мав зарізати, щоб ти про лавку у селі не розказав… тепер кажи! Ось-ось мене бог вб'є; розкажи усім, який я.

— Та бог з тобою, Денисе! Що се ти думаєш? Повір не мені — богу святому, що як я побожився, так і не збрешу; буду держатись присяги і тебе не попрекну ні у чім.

Тут же Трохим його розважує, а тут грім так і рокотить, а блискавка аж очі палить! Як стукне, як грякне, як лясне, як затріщать дуби, як запала де верх деревини якої, як шарахнуть гілля, — тут Денис і стане вні ума і вп'ять своє розказує, що він душогубець, злодій, прикидався добрим і усе таке. Далі приставляється йому старець, що свариться на нього, і він почне розказувати, як убив його, і усе каже Трохимові: "Усім, усім се розкажи, нехай бережуться мене".

Гримів, торохтів грім, далі став стихати, бо туча вже перейшла. Затих і дощик, тільки блискавка не давала нічого розглядіти, далі і та усе потрошку, усе тихше, усе менше, далі вже блиска тільки здалеку.

Роздивився Трохим, аж вже стало на світ заньматись. "Ходім, — каже, — Денисе! Вже ми недалечко від свого села. Ходім швидше".

— Братику Трохиме! — каже Денис, не сходячи з місця. — Боюсь ворухнутись, усе мені чується грім, усе мені бачиться той анахтемський старець! Трохимчику, голубчику! Не розказуй нікому нічого.

Вп'ять Трохимові треба божиться: сяк-так розговорив його, пішли.

Що досвітком, що вже й сонечко зійшло, йдуть і усе поспішають. Денис через усю дорогу хоч би пару з уст пустив, усе задумавшись іде; далі як крикне:

— А лучче б мене грім убив!

— Бог зна, що ти споминаєш, — сказав Трохим і глянув на Дениса та аж злякався: очі, як жар, горять і сам розлютований, мов звір який! А усе розговорює його:

— Будь веселенький, — каже, — вже тільки п'ять верстов зосталося, се вже наше поле.

— Тільки п'ять верстов! Тільки не видно, як з ким-небудь пострічаємось і мене віддаси! Пропадай же ти один! — Та з сим словом так і повалив Трохима і насів його.

— Бог зна... що ти... Денисе, робиш! — сказав, стогнучи Трохим під Денисом; далі став проситись: "Пусти мене, братику, голубчику, соколику! Єй, велике слово, нікому нічого не скажу! Возьми собі усі мої гроші, що тут зо мною, тільки не губи душі своєї і моєї! Не сироти моїх діточок, не вбивай за живота жінки. На кого моя старенька матінка зостанеться? Братиком, батьком рідним буду тебе цілий вік звати! Не дай мені без покаянія вмерти! Дай же мені хоть часиночку богу помолитись!..."

— Помолишся і на тім світі! — лютуючи, як звір, казав Денис, одною рукою держачи руки Трохимові і коліном його надавивши, а другою рукою достаючи із-за халяви ніж свій: так як не поспіша, не справиться однією рукою. А Трохим знай

проситься; здихнув і каже: "Господи милостивий!... Не несе бог нікого, щоб хто свидітелем був моєї безвинної смерті!"

Тут підкотилося перекотиполе від вітру і до самого його. Він глянув жалібно та й каже: "Нехай се перекотиполе буде свидітелем, що ти мене безвинно погубляєш!"

— Нехай свидітельствує, скільки хоче! Знав же, на кого і послатись, — казав, регочучись Денис, і рознімаючи ніж зубами, той ніж, яким усю дорогу краяв Трохимів хліб і пропитувався.

— Господи милостивий! Прийми мою душу!... Жіночко... діточки... тату...

Денис замахнув рукою... хотів щось, регочучись, сказати... так ангел божий, щоб не дати йому у сей час насміятись, хлинув йому у рот братовою кровію і, прийнявши душу безвинного праведника, поніс її прямо на небеса...

Прибігли двоє пастухів від череди і об'явили голові, що у такім і такім місці лежить зарізаний чоловік; а хто? вони з ляку і не роздивились. Голова зараз самих належних людей послав, щоб біля того зарізаного калавурили і щоб ні самі до нього не підходили і нікого не допускали; а стане хто нав'язуватись, або що такеє робити, або казати, то його як подозрительного узять і до волості привести. Тут же написали лепорт до земського суду об такім случаї, що "скоропостижно вмерший, зарізаний чоловік, по імені і прозванію неізвєстний, лежить благополучно на тім самім місці, де його смерть постигла".

Деякі з хазяйства пішли з села на заробітки і іще не повертались додому, та жінки їх і нічого, і нужди нема... Трохимова ж жінка і мати... що то, почувши об сім, ув один

голос крикнули: "Ох, лишечко! се ж Трохим, певно, Трохим!" — і заздалегідь стали голосити. Серце звістку подало!

Що то висе вони просили голову, щоб подозволив піти оглядіти, і коли він, так хорошенько його обмити і вбрати, а — коли можна і додому привезти — звісно, жіноче діло: вони не знають порядку. Голова — і не дай боже нікому і підступати, кріпко-накріпко запретив, поки суд не виїде і не розв'яже йому рук.

Аж ось на другий день явився у село і Денис. Та що то одягний! Іще лучче усе собі посправляв, у чім попереду ходив. Веселий, говорливий, жартує з усіма, кого постріча. Бачить, що люди зіходяться усе до волості, і він туди. Йому й розказують, що знайшли зарізаного; а він зараз і не втерпів і питається:

— Що ж його жінка та мати кажуть?

— Чиї? — дивуючись, пита його голова.

— Адже ви... чи хто пак казав!.. що, кажуть, то Трохим!

— Ще не звісно, і ніхто з нас об тім і не думав, не те що казати. Чимало їх повиходило з села на заробітки. Може, ще і не наш.

— Хто не єсть, нехай собі лежить, поки зведемо, — сказав сміючись Денис. — А хто зарізав, свидітелі скажуть.

Деякі молодці тут були, так аж зареготались і кажуть:

— О, щоб тебе з Денисом! Вже хоч що, а латку і приставить. Де ж таки у чистому полі свидітелі? Вже коли порався, так сам на сам...

Аж ось дзвоник. Сам справник прибіг і зараз крикнув:

— Где мертвоє тєло?

— На місці, ваше благородіє! — одвіт дав голова.

— Писар, одбери понятих чесних людей, возьми з них присягу і веди до тєла; я сейчас буду! Голова, йди за мной!

Увівши голову у хату, защепнувся і став його розпитувати, чи нема на кого якого сомнінія, хто що казав при сьому ділі.

Голова, як мав Дениса за чесного, то і не сказав, як він було проговорився, і не забризкав його. Так і зосталося.

Під'їхав і лікар; заприсягли і поняті. Справник побачив меж ними Дениса і каже:

— Зачим же в понятиї та такого молодого парня поставили? Тут надобно добросовісних стариков.

— Се ваше благородіє, — казав голова, — хоч і молод чоловік, а у нас з стариків нема такого розумного, розсудливого, понятливого і як то усе умно розбере!

Се ж голова казав справникові тихенько, сам усе поглядаючи на Дениса, а той і бачить. Як же справник, почувши се від голови, сказав голосно, і собі дивлячись на Дениса: "Хорошо, подавай його сюди!" — то, сеє почувши, Денис кріпко поблід, а справник і запримітив, і буцім і нічого.

Зібрались усі до місця, де лежало тіло; справник велів понятим свидітельствувати, чи нема боєвих знаків?...

— Та нема! — гукнув Денис, здалеку стоячи. — Де вони будуть? Тут разом різонуто ножем — та й амінь.

Справник замітив і се і мовчить!

Оглядаючи, знайшли, що поли у свиті на кінцях повирізовані, і як біля того знайшли гривеничок, так і догадались, що у свиті були гроші, та вийнято. Як же роззули чоботи і онучі, то і знайшли зашитих аж п'ять золотих. Тут Денис овсі забувся та аж скрикнув: "Бач, і не признався!" Та, сказавши се, схаменувся, зиркнув, аж справник на нього пильно дивиться — так він і не знав, куди йому очі діти: заморгав, поблід та швидше меж народ... Справник ще змовчав.

Як ось настигли жінка і мати Трохимові; за ними учепився і хлопчик його по шостому году. Ще й не дійшли гаразд, а вже жінка і пізнала, і крикнула: "Трохиме, Трохиме, мій Трохимочку!" — і припала до нього з матір'ю, а хлопчик, звісно дитина, плаче, та кругом його облазить, та дивиться.

Справник було повелів відвести їх, щоб не мішали діло робити, а далі і сказав: "Пускай они його оплачуть. Кров — не вода. Ми своє дєло успіємо справити". І став біля них з лікарем, а Денис, як то привик хвастати, що усе попереду усіх і усе б то до панів рівнятись, так і тепер став побіля справника.

І як же то дуже голосили і жалібно приговорювали над Трохимом! Мати каже: "На кого ти мене, мій синочку, лебедику, покинув, пішедши на заробітки? Хто мене, стару, немощну, догляне? Лучче б мені смерть заподіяно" — і усе таке. А жінка приговорювала: "Промов, мій Трохимочку, хоч одно словечко! Дай мені порадоньку: як мені без тебе з дітьми бути? Промов

слово, скажи, хто розлучник наш? Покажи, чи не було якого свидітеля, як тебе замучували, як ти душу господу віддав?"

— А се, мамо, що? — крикнуло хлоп'я, граючись з чим-то, що вийняло з батькової руки.

Справник, почувши се, сказав Денису, що край його, надувшись та набакир шапку маючи, стояв: "Посмотри, што там такоє, і покажи сюда".

Денис пішов, вийняв, подивився, здригнув увесь, зомняв у руці і кинув геть. Сам же то поблід-поблід як стіна.

— Зачим ти бросив? — крикнув на нього справник. — Што там такоє? Покажи сюда!

— Та се нічого, ваше благородіє, се так... бур'ян, — каже Денис, а самого мов лихорадка трусить.

— Какой бур'ян? Покажи сюда!

— Бур'ян, так, трава. Мабуть, як покійник вмирав, так за траву ухопився, так вона у нього у руці і зосталася,

— Та какая ж то трава? Покажи сюда! — так допитувався справник, бачачи, що Денис ні з-за того ні з-за сього усе більш, усе більш мішається.

— Та так, пе... пере... коти... поле, — ледве промовив Денис.

Тут хлоп'я ухопило перекотиполе, що як на те прикотилося туди їх багацько, та й показує Денисові і каже здуру: "Ось,

дядьку, ще таке! Їх багато коло тата. Вони, мабуть, бачили усе..."

— Брешеш! — крикнув Денис, відіпхнувши хлопця від себе і вже не тямлячи, що й казати. Так-то вже у нього бог і розум відняв, і язик попутав...

— Полно! — крикнув справник. — Говори тепер усю правду. Ти знав, що на мертвому побоїв нема; ти жалкував, що він не признався об золотих, тепер боїшся перекотиполя. Говори, чого ти боїшся його? Розказуй, как дєло було?

Денис і сюди і туди, і відбріхуватись би то, так справник на усякому слові так його і піньма, і тільки що покаже йому перекотиполе, то Денис так і затруситься, і помертвіє. А далі, — нігде дітись, — уво всім повинився: за віщо і через віщо, як він зарізав Трохима; як той, сердешний, здався на перекотиполе; як, утікаючи відтіля, щоб обмити кров, усюди по полю чіплялося йому за ноги перекотиполе. І якби не воно тепер та не хлоп'я з ним у вічі прилізло, то, може б, ще і одбрехався.

— Так вот какой он бездільник, — сказав справник, а далі напав на голову і каже: — Как ти смів, голова, назначити у поняті такого ледачого?

— Що ж, ваше благородіє! — приступив голова, а за ним і усі поняті, усе старики, сіді та чесні. — Він у нас чесна душа, нікому нічого. Коли б усі такі були, то б і добре було!

— Не було ж у вас у селі якої шкоди і на кого ви думаєте? — спитався справник.

— Що ж? — сказали люди. — Хоч часом і була шкода, так се не він. Як обіськовали, так він, було, де сам ворівські вещи знаходив.

— Говори, признавайся, ето твоє дєло? — крикнув справник на Дениса.

Той як затрусився і повинився уво всім, шо як почав з курей красти, та бачачи, що грошики перепадають, так він і дальш; як зазнався з москалями, що великі промисли робили і по усім усюдам крали, та з циганами, прирожденними злодіями; як і де з ними і кого обікрав, — усе розказав; далі — як і старця немощного зарізав, надіючись у нього грішми поживиться; усе дочиста розказав, і як на других пеню зводив.

Люди, слухаючи його, так і вжахнулись, та аж об поли руками вдарили і кажуть: "Хто ж на нього надіявся, що воно таке ледащо? Ми думали, що його розумнішого, моторнішого і чеснішого і у селі нема, а воно ось яке виявилось! Самий перший злодій, мошенник і душогубець!"

— Хоч люди не знаючи і думають про кого, що він є добрий, а коли бездільнича і кінці хова, то бог його, хоч не скоро, а завсегда виявить, — сказав справник і велів Дениса препроводить у город.

Досталося ж Денисові Лискотуну за усі його діла! Катюзі по заслузі. Полискотав його катюга добре, і спроваджено до кумпанії, до товариства, туди, де козам роги правлять.

Так-то суд божий не потерпів неправди, і хоч як кінці були заховані, так бог об'явив; і через яку безділицю?.. Через бур'ян, через перекотиполе.

Харьков